

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE
HUDEBNÍ A TANEČNÍ FAKULTA

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praha, 2016

Karolína Františová

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE

HUDEBNÍ FAKULTA

Hudební umění

Klavír

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

FRANCIS POULENC – KLAVÍRNÍ DÍLO

Karolína Františová

Vedoucí práce: Odb. as. MgA. Martin Kasík, Ph. D.

Oponent práce: Odb. as. MgA. Ivo Kahánek, Ph. D.

Datum obhajoby: 1. června 2016

Přidělovaný akademický titul: BcA.

Praha, 2016

ACADEMY OF PERFORMING ARTS IN PRAGUE

MUSIC FACULTY

Music art

Piano

BACHELOR'S THESIS

FRANCIS POULENC – PIANO WORKS

Karolína Františová

Leader: Odb. as. MgA. Martin Kasík, Ph. D.

Examiner: Odb. as. MgA. Ivo Kahánek, Ph. D.

Date of Graduate: the 1st June 2016

Academic degree: BcA.

Prague, 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma

Francis Poulenc – klavírní dílo

vypracovala samostatně pod odborným vedením vedoucího práce a s použitím uvedené literatury a pramenů.

Praha, dne

.....

podpis diplomanta

Upozornění

Využití a společenské uplatnění výsledků diplomové práce, nebo jakékoliv nakládání s nimi je možné pouze na základě licenční smlouvy tj. souhlasu autora a AMU v Praze.

Abstrakt

Má bakalářská práce s názvem „*Francis Poulenc – klavírní dílo*“ je rozdělena do třech hlavních kapitol. V první kapitole se zaměřuji na skladatelův život v dobovém kontextu. Neopomenu zmínit umělecké tendence ve Francii dvacátých let 20. století a s tím spojenou uměleckou skupinu Pařížskou šestku. Druhá kapitola stručně charakterizuje Poulencovu klavírní řeč, jeho výrazové i technické prostředky. Hlavně se věnuji jednotlivým dílům, jejich historii, doplňuji český překlad u složitějších francouzských názvů. U některých přikládám doporučení, pro jaký stupeň klavírní vyspělosti jsou určeny. Ve třetí kapitole uvádím chronologický přehled sólových, komorních i orchestrálních klavírních děl. Pomocí této práce bych ráda upozornila na klavírní dílo Francise Poulence, které není příliš zařazováno do koncertních programů na českých podíích.

Abstract

My bachelor's thesis titled "Francis Poulenc - piano work" is divided into three main chapters. The first chapter focuses on the composer's life in the contemporary context. The project also covers mention artistic tendencies in France during the 20th century and the associated art group Les Six . The second chapter briefly describes Poulenc's piano language, its expressive and technical resources. I deal mainly with individual works, their history, complements the Czech translation of French titles at the complex. For some enclose a recommendation for the degree of maturity of the piano are determined. In the third chapter, I mention a chronological overview of solo, chamber and orchestral piano works . Using this job, I would like to draw attention to the piano works of Francis Poulenc , which is not broached in concert programs on Czech stages.

Obsah

Úvod	2
1. Odras doby v životě Francise Poulenca	4
1.1 Pařížská šestka	4
1.2 Život Francise Poulenca.....	6
2 Charakter klavírního díla.....	10
3 Chronologický seznam klavírního díla Francise Poulenca.....	20
3.1 Dílo Francise Poulenca pro sólový klavír	20
3.2 Komorní klavírní dílo Francise Poulenca	24
3.3 Klavírní orchestrální dílo Francise Poulenca	25
Závěr	26
Seznam použité literatury a pramenů	28

Úvod

Francouzský skladatel Francis Poulenc mě oslovil před mnoha lety hned při prvním poslechu. Jeho Sextet pro klavír a dechový kvintet mne nadchnul svou originalitou, vtipem, lehkostí a lehkou ironií typickou pro francouzskou hudbu. Při poslechu dalších skladeb mi bylo jasné, že jsem našla svého nového oblíbeného skladatele a začala jsem se o něj více zajímat.

Francis Poulenc byl výrazná osobnost francouzské hudby 20. století. Je velká škoda, že se u nás v běžném repertoáru setkáváme pouze s nepatrnou částí jeho tvorby a ve školních osnovách je brán jenom jako člen Pařížské šestky.

Má bakalářská práce s názvem „*Francis Poulenc – klavírní dílo*“ je rozdělena do třech hlavních kapitol. V první kapitole se zaměřuji na skladatelův život v dobovém kontextu. Neopomenu zmínit umělecké tendence v první polovině 20. století s důrazem na francouzské umění dvacátých let 20. století a s tím spojenou Pařížskou šestku. Druhá kapitola stručně charakterizuje Poulencovu klavírní řeč. Hlavně se věnuji jednotlivým dílům, jejich historii, doplňuji český překlad u složitějších francouzských názvů. Ve třetí kapitole uvádím chronologický přehled sólových, komorních i orchestrálních klavírních děl.

Text je doplněn poznámkami pod čarou. Číslem v závorce odkazuji na použitou literaturu, ze které jsem citovala. Seznam použité literatury je uveden na konci práce.

Ve své práci neprovádím důkladnou analýzu autorovy klavírní tvorby. Mým záměrem je oslovit, co největší okruh hudebníků, a nejen jich, proto se snažím zaměřit komplexně na všechna instrumentální díla, ve kterých se klavír objevuje. Jedná se o pestrou škálu repertoáru pro nejrůznější nástroje a obsazení, a už jen proto si myslím, že by klavírní díla Francise Poulenca měla proniknout do koncertních programů a veřejného zájmu mnohem více, než je tomu doposud.

Ráda bych poděkovala za cenné rady a informace při tvorbě své bakalářské práce panu Odb. as. MgA. Martinu Kasíkovi, Ph.D.

„Neanalyzujte mou hudbu. Milujte ji!“

Francis Poulenc (17)

1. Odraz doby v životě Francise Poulenca

První polovina dvacátého století v hudbě a umění vůbec, přinesla řadu nových směrů, tendencí. Do umění se odrazily politické události, které se nejvíce vystupňovaly v obou světových válkách, sociální situace i technický rozvoj, který šel takovou rychlostí vzhůru, že se nemohl neprojevit jeho vliv i inspirace v umělecké tvorbě.

V umění doznívají vlivy uměleckých směrů přelomu 19. a 20. století pozdního romantismu, impresionismu a secese. Nově vznikající umělecké směry právě reagují na předchozí přílišný subjektivní umělcův vklad do díla, přehnanou citovost, sentiment, obrazotvornost těchto směrů. „*Konec s oblaky, vlnami akvárií, rusalkami a vůněmi noci. Potřebujeme hudbu, která stojí na zemi, hudbu všedního dne – objektivní umění oddělené od individua, které posluchače zanechává při jasném vědomí – dokonalé, čisté, bez přebytečného ornamentu.*“ říká francouzský básník Jean Cocteau¹ (1889-1963) v roce 1918. (4, s. 499).

V členění umění lze spatřit pouze jen rámcově čtyři základní tendence, a to *expresionismus* negující sentiment romantismu i příliš jemnou barvitost impresionismu, *neofolklorismus* přinášející bezprostřednost, drsnost a vitalitu lidového umění, *civilizační tendence* pronikající do hudby v podobě nesentimentálního motorického pohybu a přinášející řadu námětů a *neoklasicismus*², jemuž se budeme dále věnovat podrobněji, protože je charakteristickým pro Francii dvacátých let, tedy i pro Francise Poulenca, jenž je jedním z jeho hlavních představitelů.

1.1 Pařížská šestka

Neoklasicismus vznikl kolem roku 1920 ve Francii. Skladatelé se opět navraceli k formám, způsobu hry i druhům baroka a raného klasicismu. Ale zároveň do hudební řeči pronikaly prvky amerického jazzu, francouzského chasonu, taneční lehkosti, ale i veselost a rozmařilost klauniád. Velkým

¹ J. Cocteau byl francouzský básník, grafik, divadelník a filmař.

² Členění na čtyři umělecké tendence převzato z knihy Smolka, J.: Dějiny hudby. (10).

podnětem byla *musique dépouillé*³, kterou tak nazval *Erik Satie*⁴ (1866-1925) a definoval ji jako pročištěnou, vtipnou a duchaplnou. (4).

Všechny tyto rysy byly společné pro skupinu pařížských skladatelů, kteří od roku 1919 byli označeni jako *Les Six – Pařížská šestka*. Název vznikl podle novinového článku *H. Coleta „Les Cinq Russes, les Six Français et M. Erik Satie“*. Hlavním inspirujícím zdrojem byl již zmíněný E. Satie, jehož tvorba byla protknuta groteskou, cirkusem, music-hallem, koncerty na tržištích či kavárnách.

„Paříž byla po první světové válce připravená na kulturní a umělecký zlom. V čele nových osobností byl Apollinaire, Cendrars, Cocteau, M. Jacob, výstava střídala výstavu. Prosazovali se kubisté, v reakci na debussyovský impresionismus lidé žádali, aby bylo umění jasnější, robustnější ale pořád stejně přístupné a hravé.“ (5, s. 73). Takto vzpomíná ve své knize *Darius Milhaud*, jeden z členů Pařížské šestky.

Mezi členy Pařížské šestky patřila skladatelka *Germaine Tailleferrová* (1892-1983), která vytvořila řadu instrumentálních a scénických děl. Dále *Louis Durey* (1888-1979) psal hlavně díla vokální. *Georges Auric* (1899-1983) nejvíce naplnil svou tvorbou to, že hudba je užitým uměním bez jakékoli nadsázky a ironie. Nejpočetnější je jeho scénické dílo (balety *Malíř a jeho model*, *Faidra*, nebo hudbu k filmům *Kráska a zvíře*, *Moulin rouge*).

Dalším významným skladatelem Pařížské šestky byl *Darius Milhaud* (1892-1974), který působil za první světové války jako francouzský hudební atašé v Brazílii. Později se věnoval pouze skladbě, dirigování a vyučování ve Francii a USA. Vytvořil kolem 450 skladeb. Ovlivnil ho jihoamerický folklor, jazz i antické drama. Mezi jeho díla patří např. písňové cykly *Hospodářské stroje*, *Katalog květin*, balet *Vůl na střeše*, opery *Únos Evropy*, *Opuštěná Ariadna*, *Kryštof Kolumbus*, *12 symfonií*, *5 koncertů pro klavír*, a další.

³ fr. střízlivá hudba

⁴ E. Satie byl francouzský skladatel a klavírista. Byl považován za velmi tvůrčí osobnost, jež v mnohém ovlivnila Clauda Debussyho, Maurice Ravela a Francise Poulencu.

Největší osobností Les Six byl *Arthur Honegger* (1892-1955). Vystudoval hru na housle, dirigování a skladbu. Brzy opustil „hravý“ styl Pařížské šestky a obrátil se k tradici minulosti a spojuje ji se zcela novými prvky. Jeho hudební řeč je poněkud drsná bez podbízivé líbivosti, ale výrazově silná, srozumitelná a zřetelná. Napsal mimo jiné řadu oratorií (*Král David, Výkřiky světa, Jana z Arku*), oper (*Judita, Antigona*), kantát (*Tanec smrti, Vánoční kantáta*), symfonických děl (*Pacific 231, Rugby, 5 symfonií*), *Concertino pro klavír a orchestr*, a další.

Posledním členem Pařížské šestky byl *Francis Poulenc* nejznámější jako neoklasický skladatel, jež svá díla naplnil typicky francouzskou hudební řečí.

1.2 Život Francise Poulenca

Francis Jean Marcel Poulenc se narodil 7. ledna 1899 v Paříži, ve staré historické čtvrti *Le Marais*⁵. Poulenc byl dítětem velkoměsta a už od mala nasával šlechtickou atmosféru, která mu byla tak blízká.

Narodil se jako jediný syn chemika *Émila Poulenca*, od roku 1895 hlavy farmaceutického impéria Rhône-Poulenc. Francise, však mnohem více než otcovy chemické sloučeniny prvků, zajímaly kombinace tónů, které vytvářela jeho maminka *Jenny*, talentovaná klavíristka. Ta mu poskytla také základní hudební vzdělání. V hudbě měl její velkou podporu a na jeho dalším hudebním rozvoji měla velkou zásluhu. Matka byla vyznavačkou W. A. Mozarta, F. Schuberta a F. Chopina, milovala sonáty Domenica Scarlattioho, klavírní skladby R. Schumanna, E. H. Griega, obdivovala Antona Rubinsteina. Matčin bratr *Marcel Royer*, nazývaný strýček „Papoum“, byl malířem, divadelním nadšencem a pařížským lvem salonů a v mnohém ovlivnil jeho další osud. Divadlo, kabarety, avantgardní

⁵ fr. močál, bažina. Tato část Paříže se nachází na pravém břehu řeky Seiny. Do 13. století byla v této oblasti bažina. Po vysušení se zde začaly stavět domy a v 17. století tu vznikaly krásné módní paláce pro pařížskou šlechtu, která se ale v 18. století přesunula do částí města, které nabízely více místa, a Le Marais byla obydlována řemeslníky a obchodníky. I v 19. století si čtvrť ponechala svůj původní vzhled. Až v roce 1969 prošla velkou rekonstrukcí kvůli obnově městských částí. Dnes zde najdeme muzea a přímo v srdci čtvrti sídlí *Archives nationales*. Je zde také místo pro židovské, čínské a homosexuální komunity.

koncerty a rušné bulváry, tak se díky svému strýci Poulenc seznamoval se skladbami *Igora Stravinského* (1882-1971), hlavně s Petruškou. V roce 1914, poprvé navštívil balet a zároveň jednu z největších skladeb Igora Stravinského Svěcení jara. Tato hudba ho natolik ohromila a uchvátila, že se stala jeho celoživotní inspirací a motivací. Poulencův otec byl zřejmě rozumný, v jeho nadšení pro hudbu mu nebránil a trval pouze na tom, aby syn dostudoval lyceum.

Po prvních lekcích, udělovaných matkou, pokračoval dvanáctiletý Francis u zkušené učitelky klavíru *Mademoiselle Mellon*. Výsledky jejího školení pak rozšířil u španělského klavíristy *Ricarda Viñèse*, který mladému hudebníku přiblížil klavírní poetiku Clauda Debussyho a dalších francouzských současníků.

Jako mladík měl velkou podporu od obou rodičů a vedl velmi pestrý až bohémský život. Hrál na klavír a chtěl být hudebním skladatelem. V osmnácti letech, jako samouk, složil svou první skladbu *Rapsodie Nègre* pro baryton a orchestr, která vyvolala v Paříži senzaci.

Během války Poulencovi zemřeli oba rodiče. Matka mu zemřela v jeho šestnácti letech a otec o dva roky později, v osmnácti letech zůstal sám. Po této smutné události si ho vzala k sobě jeho o dvanáct let starší sestra Jeanne, která mu spolu se svým manželem Andrém Manceaux poskytla na několik let rodinné zázemí. V roce 1918 byl Poulenc povolán do armády, kde setrval do roku 1921.

Ve skladatelské technice se zdokonalil, když v letech 1921 - 1924 docházel k učiteli *Charlesovi Koechlinovi*⁶ (1867-1950).

Kromě hudby byla velkou Francisovou láskou poezie a literatura. Přátelil se se spisovateli, jako byl *Stéphane Mallarmé* (1842-1898), *Louis Aragon* (1897-1982), *André Gide* (1869-1951), básník *Paula Valéry* (1871-1945), *Paula Éluard* (1895-1952). Posledně jmenovaný se stal Poulencovým hlavním zdrojem inspirací pro písňovou tvorbu.

⁶ Ch. Koechlin byl francouzský hudební skladatel a hudební pedagog.

Rád také navštěvoval taneční kavárny, kde hrála naprosto jiná hudba, než k jaké byl dosud vychováván. Poulenc věřil sám v sebe. Uváděl, že nemá žádné zásady, dával přednost svému instinktu a inspirace pro něj byla něčím neuvěřitelně tajemným.

Tyto umělecké zásady se staly hlavní myšlenkou skupiny mladých skladatelů ve dvacátých letech 20. století, které byl Poulenc součástí, *Pařížské šestky*, o které jsme již hovořili na začátku této kapitoly. Nebyl to spolek ani umělecká skupina v pravém slova smyslu, byla to šestice individualit, z nichž se v průběhu let každý vydal svou cestou. Společným východiskem jim byla snaha setřást romantismus a doznívající impresionismus. Jazz, ironie a sebeironie, karikatura, provokace, nic z toho pro ně nebylo pro vážné umění nevhodné či dokonce nedovolené.

Kolem roku 1930 prodělal Poulenc citovou krizi. Jednou z jejích příčin byla utajovaná homosexualita, kterou si dlouho nechtěl sám sobě přiznat. Také ztráta blízkých přátel, spisovatele *Raymonda Radigueta*, který zemřel na tyfus, a v roce 1935 zahynul jeho blízký přítel *Pierre-Octave Ferroud* při autonehodě, znamenala silný citový otřes. Tyto příčiny přivedly Poulenca k návratu ke katolické víře, kterou v mládí ztratil.

V další fázi jeho tvorby se přiklání k tradicím francouzské hudby. Jeho nekázeň se zmenšuje a je si vědom své dřívější agrese a apatie vůči obyčejnému vkusu publika. Poulenc nechce být obyčejný řadový skladatel, chce se vymykat, ale již ne tak okatě. Ničím se však neomezuje, píše stejně niterně a opravdově. Jeho skladby jsou stále šťavnaté, barevné, bláznivé. Jsou plné vervy a poezie. Poprvé se u něj objevuje náboženská tematika. Napsal dvanáct větších vážných duchovních skladeb. Zhudebnil část latinské mše - *Gloria. Skladba pro soprán, sbor a velký orchestr* vystihuje excelentně a majestátně všechnu zbožnost. Jeho největším duchovním dílem je *Stabat Mater* (1950) pro soprán, smíšený sbor a orchestr premiérované roku 1951 ve Strasbourgu. Bylo dobře přijato v celé Evropě a v USA získalo cenu newyorských kritiků za nejlepší chorální dílo roku. Poulenc jej napsal opět na podnět úmrtí blízkého přítele *Christiana Bérarda*. *Sedm responsorií temnot* z roku 1961 je dílo nejpřísnější a nejhlubší. Je psáno pro soprán nebo dětský hlas, smíšený sbor a orchestr na velikonoční duchovní texty. Sám Poulenc se v tomto díle loučí se životem. Poulenc tehdy poznamenal:

„Myslím, že spolu s Gloria a Stabat mater se mi podařily tři dobré duchovní skladby. Přál bych si, aby mi ušetřily několik dní v očistci, pokud tedy vůbec uniknu peklu.“ (6).

Poulenc náhle zemřel na srdeční infarkt v Paříži dne 30. ledna 1963, kde je také pochován.

2 Charakter klavírního díla

D. Milhaud po prvním poslechu Poulencovy hudby vyprávěl: „Setkal jsem se s Poulencem u René Chalupta, byl ještě ve vojenském. Zahrál nám své Perpetuum mobile a zazpíval Zvířetník, které právě dokončil. Vzpomněl jsem si tenkrát na větu, kterou mi kdysi řekl d'Indy: „Francouzská hudba bude taková, jakou ji bude chtít příští hudební génius“. Nebude po všech impresionistických mlhách toto prosté, jasné umění, jež navazuje na tradici Scarlattioho a Mozartovu, příští fází naší hudby? Rozhodně si vzpomínám, že jsem toho dne cítil, že Poulenc bude mít velké místo a že jeho dílo bude významné.“ (5, s. 74).

Dílo Francise Poulanca zrcadlí dvě polohy jeho povahy, na jedné straně mnoho odlehčených klavírních děl, na druhé straně hluboká a závažná vokální díla. V této kapitole se budu soustředit výhradně na klavírní tvorbu. Sám Poulenc byl vynikající klavírista, většinu skladeb napsal u klavíru. Pro klavír tvořil po celý život. Podle názoru *Henriho Hella*, lze Poulencovo klavírní dílo rozdělit od perkusivních skladeb po jemná díla až cembalového charakteru. (16). Samozřejmě vytvořil díla většího rozsahu, ale nejlépe mu vyhovovala hudební miniatura.

Jak jsem již zmínila, Poulenc byl skladatel, jemuž byla blízká řeč neoklasicismu. Nikdy neopustil hranice diatoniky, držel se klasických forem, jako sonáty či koncertu. Ale na druhé straně ho inspiroval svět obyčejného života, kavárny, tanec. Miloval poezii a literaturu.

To vše se odrazilo do jeho skladeb. Na první poslech můžeme poznat, že jde o hudbu Poulencovu. Jeho hudební řeč je ryze francouzská, jak v užití kompozičních postupů, tak ve využití výrazových prostředků. Jak jsem již uvedla, Poulenc nikdy nepřekročil hranice diatoniky. Vybudoval si vlastní ustálené harmonické postupy a používal typické harmonické přechody. (17). Poulenc rád pracuje s drobnými melodickými a rytmickými figurkami, které jakoby zdobí harmonickou kostru skladby. Můžeme u něj nalézt doprovázenou melodii, která vyniká bohatou invencí. Ale na druhé straně se u něj objevují kontrapunktické postupy, toccatový motorický pohyb i komplementární rytmy. Klavírní technika vyniká jak drobnou prstovou technikou, tak rozloženými akordy, i sletem akordů hraných současně. Skladby vyžadují pedalizaci rafinovanou, podtrhující barvitost,

vtip a eleganci. Je dochována zmínka, že Poulenc měl rád pedalizaci, ovšem nenáviděl rubato.

Klavírní part Poulencových komorních skladeb je vždy rovnocenným, ne-li obtížnějším než sólový part.

Poulencova hudba vyniká lehkostí, hravostí, francouzskou přesností a duchaplností, barevností. Poulenc se snažil do všech nástrojových barev vtisknout lidský hlas, což je typické pro francouzskou hudbu, která vychází a zakládá si na melodičnosti své francouzštiny. A tak se musí pracovat i s jeho klavírními skladbami. Všimnout si malých drobností a vše dodržovat s přesností a brilantností.

V další části této kapitoly uvedu klavírní díla s jejich historií, doporučením v jaké úrovni klavírní pokročilosti je hrát, a doplním je přibližnou minutáží.

Aubade (Ranní zastaveníčko)

Choreografický koncert pro klavír a 18 nástrojů. Tato neobvyklá skladba vznikla na objednávku mecenášky *de Noailles*, v jejímž paláci měla i v červnu 1929 premiéru. Na Poulencovy poměry patří k nejhranějším klavírním skladbám 20. století. Může se interpretovat ryze koncertně ale i scénicky, protože dílo je inspirováno Poulencovým baletem *Lana*. Dílo je rozděleno na 7 částí, všechny hrané attacca : *Toccata – Récitatif – Rondeau- Presto – Récitatif andante – Allegro feroce – Conclusion*.

Díky neoklasicistnímu stylu a skoro všudypřítomné svěžesti a bezproblematičnosti jde o dílo často hrané a hned při premiéře mělo velký úspěch. Klavír plní spíše komorní roli, nejedná se o dílo virtuózního charakteru, ale spíše jde o rozmluvy mezi jednotlivými nástroji.

Trvání: okolo 12 minut

Koncert pro dva klavíry a orchestr

Přestože koncertů pro dva klavíry je početně⁷, Poulencovo dílo patří mezi stěžejní a je to jeden z nejvyhledávanějších kusů pro klavírní duo. Francis Poulenc toto dílo napsal v roce 1932, tedy v roce, kdy pobýval stále v Paříži, avšak jeho první tvůrčí období už končilo. Sám o něm tvrdil, že připravuje etapu jeho nové, lepší skladatelské éry. Druhá premiéra byla v září 1932 v Benátkách s La Scala Orchestra, dirigoval *Désité Defauw* a na druhý klavír hrál jeho přítel z dětství *Jacques Février*.

Nechal se inspirovat jazzovými prvky a odrazila se v něm i premiéra Koncertu G dur M. Ravela na začátku téhož roku. Dílo je věnováno princezně *Edmond de Polignac*. Dílo bylo za skladatelova života hráno ještě jednou, a to s Poulencem a *Benjaminem Brittenem* v roce 1945.

Hudba je opět inspirovaná neoklasicistním stylem, má však v sobě prvky i tehdejší populární hudby, jazzu a černošského groove, což dává celému dílu nádech uvolněnosti. Koncert se skládá ze tří vět *Allegro ma non troppo – Larghetto – Finale. Allegro molto*.

První věta je v sonátové formě s krátkou kadencí. V druhé se zaposloucháme do krásné melodie za doprovodu barevného orchestru s mírným barovým podtónem. Třetí věta je strhující a hravá, střední část lehce sentimentální. Dílo bohužel není koncertně příliš často hrané kvůli potřebě dvou klavírů a velkého obsazení. Jedná se však o kus velmi líbivý, krásný a doufám, že jej na pódii uslyšíme častěji.

Trvání okolo 20 minut.

Sonáta pro housle a klavír

Sonáta pro housle a klavír je Poulencovou první sonátou. Společně s violoncellovou sonátou jde o jediné smyčcové komorní dílo s klavírem. Má to

⁷ J. S. Bach, W. A. Mozart, F. Mendelssohn Bartholdy, M. Bruch, B. Martinů, D. Milhaud

své opodstatnění, v porovnání s dechovými nástroji, které Poulencovi připomínaly lidský hlas, a dobře se s nimi pracovalo, komorní zvuk smyčců se mu nikdy nelíbil a po čase už skladby pro smyčcové nástroje nepsal vůbec.

První houslovou sonátu začal psát v roce 1917, avšak už u druhé věty se zastavil. Příteli si postěžoval, že se mu nelíbí vyváženost zvuku houslí a klavíru, a sonátu odložil. V roce 1924 začal psát druhou houslovou sonátu s názvem *Tzigane*, avšak tu okamžitě zničil a nám se dochovala o ní pouze zmínka. Poulenc se nevzdal a v roce 1940 vznikl smyčcový kvartet, který ale během první zkoušky prohlásil za strašný, partituru hráčům sebral a dílo zničil. Ponechal pouze pár motivků, které nepokládal za hrozné a použil je ve své *Symfoniettě*. Téměř po třiceti letech se k sonátě vrátil okouzlen mladou houslistkou *Ginette Neveau* a v roce 1943 ji spolu poprvé interpretovali. Na svou finální verzi si sonáta počkala až do roku 1949, ale ani tehdy s ní autor nebyl spokojen. Zdála se mu „*vyumělkovaná a až příliš patetická*“ (13, s. 7). Je věnovaná tragicky zesnulému básníkovi *Fredericu Garcíia Lorcymu*. Skladba má tři věty *Allegro con fuoco – Intermezzo. Très lent et calme - Prestotragico*. Trvá přibližně 20 minut.

Sonáta pro violoncello a klavír

První skici napsal Poulenc již v roce 1940, avšak k nepříliš velkému nadšení pro smyčcové nástroje se k ní vrátil až v roce 1948. Ani ne proto, že by ji nutně chtěl dokončit, ale spíše z přátelského vztahu k vynikajícímu cellistovi *Pierru Fournierovi*, s nímž ji také poprvé interpretoval na svém turné v Itálii. Za jeho asistence Poulenc provedl pár škrťů a úprav ryze technického rázu. Toto dílo je složeno v cyklické sonátové formě. Ačkoliv se jedná o violoncellovou sonátu, klavír v ní hraje velmi podstatnou roli. Sám Poulenc řekl: „*Aby zvuk sólového smyčcového nástroje s klavírem byl vyrovnaný, musí autor oba party rovnoměrně rozvrhnout. Je mi špatně při představě smyčců, které se producují nad klavírními arpeggii jako primadona*“. (13). Svá slova splnil a tak se tato sonáta, stejně jako houslová, může pochlubit velmi nepříjemným klavírním partem, který si s violoncellem neustále povídá a motivicky hraje. Když *Mstislav Rostropovich*, jeden z nejznámějších violoncellistů na světě, slyšel Poulencovu operu *Lidský hlas*, byl nadšen. Napsal Poulencovi dopis, že on jediný dokáže

rozezpívat violoncello jako „lidský hlas“ a jménem všech muzikantů prosí o další skladbu. Poulenc na tuto výzvu nereaguje a tím zůstávají pro smyčcové nástroje pouze dvě skladby - violoncellová a houslová sonáta. Violoncellová sonáta trvá 24minut.

Trio pro hoboj, fagot a klavír

Na tomto díle začal pracovat v roce 1924 v Cannes. Trio pokládal Poulenc za jedno ze svých nejvíce vydařených. Claudiu Rostandovi přiznal: *„Mám dosti rád své Trio, neboť zní jasně a je dobře vyvážené. Pro ty, kteří mě pokládají za nedbalého formy, chci odhalit své tajemství: první věta sleduje plán jednoho Haydnova Allegra a závěrečné rondo sleduje obraz scherza Saint-Säensova Druhého klavírního koncertu. Ravel mi vždycky radil tento druh metody, který on sám často sledoval“*. (14, s. 16) Stejně jako u všech komorních děl se Poulenc snaží o vyváženost nástrojů, hlavní roli ovšem plní klavír. Dílo věnoval Manuelu de Fallovi. Trvání okolo 13 minut.

Sextet pro flétnu, hoboj, klarinet, fagot, lesní roh a klavír

Toto dílo je, co se týče obsazení, nejpočetnější z Poulencovy komorní tvorby. Toto dílo bylo premiérováno v roce 1932 v sále Chopin – Pleyel, ale Poulenc nebyl s dílem úplně spokojen, a proto ho v roce 1939 přepracoval. Je věnovaný *Georgovi Salesovi*, francouzskému historikovi. Sextet je napsán ve svěžím neoklasicistním stylu, Poulenc využívá po celou délku skladby motivickou práci, nástroje na sebe krásně navazují a jsou si rovnocenné. Patří mezi nejvyhledávanější kusy pro dechový kvintet, zároveň ale patří, co se Poulencova díla týče, mezi nejvíce náročné skladby. Je velmi nepříjemný na souhru a doporučovala bych jej dát do repertoáru jen zkušeným a sehraným hráčům dechového kvinteta. Pro klavíristu potom připadne těžký úkol, zapadnout co nejlépe a nejméně rušivě do hotového souboru.

Trvání okolo 18 minut.

Černošská rhapsodie

Skladba, kterou se Poulenc zapsal do francouzského podvědomí. Dílo pro flétnu, klarinet, smyčcové kvarteto, zpěv a klavír. Skladbu složil jako osmnáctiletý ještě během studií u *Erika Satieho*. Skladba je rozdělená do 5 částí – *Prélude, Ronde, Honoloulou, Pastorale, Final*. Třetí a pátá část obsahuje černošský liturgický zpěv za klavírního ostinátního doprovodu. Dílo je velmi experimentální a originální, pro Poulenca typické.

Trvání okolo 11 minut

Elegie pro lesní roh a klavír

Dílo k uctění památky tragicky zesnulého hornisty *Denise Braina*, jež zemřel při nehodě v roce 1957. Téhož roku v prosinci skladbu Poulenc dokončil a oproti ostatním kusům se jedná o dílo vážné a smutné. Typická Poulencova hravost a svěžest jde stranou a my posloucháme pouze smutek nad ztrátou milovaného člověka. Jedná se o jedno z mála Poulencových romantických děl. Trvání okolo 11 minut.

Sonáta pro hoboj a klavír

Tato sonáta je věnována památce *Sergeje Prokofjeva*. Je zajímavá svým koncepčním řešením. První věta je pomalá, elegická, druhá scherzando a třetí má připomínat liturgický zpěv. Jedná se o jedinou skladbu napsanou ve stylu francouzské ouvertury, pomalu – rychle – pomalu. Je to předposlední Poulencovo dílo. Trvání okolo 14 minut.

Sonáta pro flétnu a klavír

Poulenc psal tuto sonátu mezi prosincem roku 1956 a březnem roku 1957 v Cannes. Vznikla na objednávku americké nadace *Elizabeth Sprague Coolidge*⁸. Poulenc měl za úkol složit komorní skladbu, a protože si s myšlenkou na flétnovou sonátu pohrával již pár let, v roce 1957 ji ve Strasbourgu premiéroval se slavným flétnistou *Jeanem – Pierrem Rampalem*. Sonáta je složená ze tří vět *Allegro malincolico - Cantilena - Presto giocoso*. Trvání okolo 18 minut.

Koncert pro klavír a orchestr cis moll

Dílo napsané v roce 1949 vzniklo hlavně pro obnovení vztahů a mezinárodní komunikace mezi Francií a USA. V roce 1950 jej premiéroval *Boston Symphony Orchestra*, dirigoval *Charles Munch* a na klavír hrál skladatel osobně. Koncert bohužel nebyl moc dobře přijat. Na Američany bylo experimentování příliš. V první větě *Allegro assai* neoklasicistní styl spojil s rytmickými groovey, kde dále kontrastuje romantická melodie na anglický roh. Druhá věta *andante* je romantická, tklivá s krátkým motivem z 5. symfonie *Dmitrije Šostakoviče*. Třetí věta *Finale, Rondeau a la française* v rytmu brazilského tanga *Maxime* a s citací *Swanee River*⁹, byla na Američany už prostě moc. Kritici se o něm zmínili, že „poslouchá příliš Sibelia“, či „nebyl to koncert, ale jen obraz chování malého mistra“. (18). Poulenc si s tím sám hlavu nelámá, Američany nazval puritány. Trvání 22 minut.

Trois mouvements perpétuels

Tato třídílná skladbička, stejně jako *Sonáta pro dva klarinety, Toreador, Sonáta pro 4 ruce*, byla vydána díky pomoci *I. Stravinského* v londýnském nakladatelství. Poulenc ji složil jako devatenáctiletý, věnoval ji *Valentině Hugové*, francouzské malířce. Poulenc, tehdy žák Erika Satieho, navštěvoval klavírní hodiny u *Ricarda Vinese* a svého profesora si velmi vážil, proto není

⁸ Slavná, činná nadace, spolupracovala s mnoha skladateli – B. Bartók, P. Hindemith, A. Honegger, B. Martinů, D. Milhaud, O. Messien.

⁹ Černošská píseň, hraná v době La Fayette.

překvapením, že skladbu premiéroval R. Vines. Skladba je vhodná pro žáky konzervatoře, či jako přídavek. Trvání okolo 6 minut.

Thème varié for piano

Napsáno v roce 1951, střídá se neobarokní styl s ryze klasicistním. Je to jeho poslední skladba pro sólový klavír. Oproti raným skladbám je virtuóznějšího charakteru, plná protikladů a hravých melodií. Dílo má 11 variací se stoupající obtížností.

Trvání okolo 11 minut.

Le soirées de Nazelles (Večery v Nazelles)

Dílo psané v letech 1930-1936, rozdělené na čtyři části tanečního charakteru, valčíkového *Préambule*, dále barokním, cembalovým *Largem* přejdeme na 7 frivolních variací salonního charakteru - *La suite dans les idées* (Sekvence nápadů) - *Le comble de la distinction* (Rozdíl výšky) - *Le coeur sur la main* (Srdce na dlani) - *La désinvolution et la discrétion* (Nenucenost a diskrétnost) - *Le charme enjôleur* (Kouzlo svedení) - *Le contentement de soi* (Sebeuspokojení) - *Le goût du malheur* (Chuť neštěstí) - *L'alerte vieillesse* (Staré varování). *Cadence* a *Final*

Dílo roztomilé a hravé. Trvání – okolo 24 minut.

Trois novelettes

Dílo bylo napsáno v roce 1927, premiéroval Poulenc osobně. Trois novelettes jsou tři krátké skladby pro klavír. Hned na první poslech se nám zalíbí svou jednoduchostí a milou melodií, není to však cyklus nijak banální.

První Noveletta C dur vznikla v roce 1927. Toto neoklasicistní dílko věnoval *Virginii Liénard*, rodinné přítelkyni. Tempové označení je modéré sans lenteur (bez odkladu), čímž nás nutí do rychlejšího tempa. (11). Následuje kontrastní část („b“), která je označena *Un peu plus vite*, což znamená „trochu rychleji“. Je

psána v dominantní tónině G dur. S touto částí přichází odlehčení, její charakter je kontrastní k té předchozí. Legatová melodie je vystřídána akordickými skoky i staccatem, je zde proto nutná velmi střízlivá pedalizace. Něžná hudba je nahrazena hudbou veselou a hravou, která srší šibalství. Živější tempo dovoluje interpretovi pohrát si s rychlými notami i agogikou a vyjádřit tak radost z hudby i hry samotné.

Druhá Noveletta b moll vznikla v roce 1928 a je věnovaná hudebnímu kritikovi *Luisi Laloyovi*. Skladba je označena *Très rapide et rythme*, (velmi rychle a rytmicky). I přes líbivou melodii je potřeba dodržovat striktní rytmus a pochodový charakter. Nejedná se o skladbu jednoduchou, musí znít odlehčeně a zachovat přesný rytmus i přes nepříjemné skoky, vyžaduje větší klavírní zručnost. Poulenc neměl rád *rubato*, a přestože skladba svádí k velké agogice, musí se zanechat žertovný charakter.

Třetí Noveletta e moll vznikla v roce 1959 a Poulenc v ní využil téma *Manuela de Fally* ze skladby *El Amor Brujo*. Je věnovaná příteli *R. Douglasi Gibsonovi*. Je označena *Andantino tranquillo* a Poulenc napsal na začátek *Baigne de pédales* (koupat v pedálu) což je jasný návod k interpretaci této skladby. Krásná melodie doprovázená rozloženými akordy uzavírá tento mimořádný cyklus.

Tento cyklus mi byl nejbližší, proto jsem se na něj více zaměřila.

Trvání okolo 7 minut.

Klavírní svita

Svita byla napsaná v roce 1920 na pařížské konzervatoři, premiéroval ji *Ricardo Vines*. Dílo je obsaženo také v albu *L'Album des Six*. Je typické svým tzv. antiimpresionistickým stylem, místo barev a pedálu používá naprostou neobarokní čistotu inspirovanou *Scarlattim*. Dílo vhodné na konzervatoř. Díky velkému rozpětí v levé ruce (hlavně v první části) není vhodné pro žáky ZUŠ. Dílo má tři věty *Presto – Andante – Vif*. Dílo vyžaduje velkou tvořivost a stylizaci, jinak působí monotónním dojmem. Trvání 6 minut.

Villageoises, pièces enfantines pour piano

Dílo napsané v roce 1933 určené pro malé děti. Skladba hudebně jasná, podporující dětskou hravost a představivost, ideální pro šikovné děti Základních uměleckých škol. Trvání 5 minut.

Promenády

Toto roztomilé dílo napsal Poulenc v roce 1921. Poulenc se nám tu snaží hudbu připodobnit k dopravním prostředkům a každá část líčí jiný způsob dopravy. Jde o dílo hravé, promyšlené a vtipné, avšak technicky velmi náročné. Jako cyklus bych doporučovala vyspělejším pianistům, avšak díky hravosti skladeb a nápaditosti se dají použít i jednotlivé části a zvolit si svůj „oblíbený styl dopravy“.

Trvání 16 minut

Sonáta pro čtyři ruce

Jeho první dílo pro klavír napsané v roce 1917, tedy když byl Poulenc teprve osmnáctiletý. Vzniklo stejně jako *Černošská rapsodie* v období, kdy se Poulenc dostával do podvědomí, ale proti ní, která je ovlivněná jazzem a černošskou hudbou, je Sonáta psaná v silně rytmickém stylu, inspirovaným I. Stravinským a B. Bartókem. Je vhodná do repertoáru začínajícího klavírního dua, pro šikovné studenty ZUŠ. Avšak nejde o hudbu banální či jednoduchou, pro svou krátkou délku je ideální pro oživení repertoáru. Skládá se ze tří vět *Prelude – Rustique – Finale*.

Trvání okolo 7 minut.

Sonáta pro dva klavíry

Toto dílo bylo napsané po vzoru Sonáty pro čtyři ruce a je podstatně obtížnější, hudebně závažnější a delší než skladba z období, kdy bylo skladateli 18 let. Dílo bylo napsané pro klavírní duo *Gold and Fisdale*. Poulenc jej napsal v roce 1953 a je tvořeno čtyřmi větami *Prolog – Allegro molto – Andante lirico – Epilog*.

Trvání okolo 18 minut.

3 Chronologický seznam klavírního díla Francise Poulenca

V této kapitole uvedu kompletní přehled sólových, komorních i orchestrálních klavírních skladeb Francise Poulenca. U každého díla je rok vzniku, soupis názvů vět a překlad do češtiny, pokud je to potřeba.

3.1 Dílo Francise Poulenca pro sólový klavír

Trois pièces (Tři kusy) (1918), FP 48

1) pastorale

2) hymne

3) toccata

Trois mouvements perpétuels (1919), FP 14

Assez modéré (Poněkud zdrženlivě)

Très modéré (Velmi zdrženlivě)

Alerte (Ostražitě)

Suite en ut (in C) (1920), FP 19

Presto

Andante

Vif (Živě)

5 Impromptus (1920), FP 21

Tres agité

Allegro vivace

Tres modéré

Violent (Prudce, vztekle)

Andante

Promenades (1921), FP 24

A pied (Chůze)

En auto

A cheval (Na koni)

En bateau (Lodí)

En avion (Letadlem)

En autobus (Autobusem)

En voiture (Kočárem)

En chemin de fer (Vlakem)

A bicyclette (Na kole)

En diligence (Dostavníkem)

Napoli (1925), FP 40

Barcarolle

Nocturne

Caprice Italien

Trois novelettes (1927), FP 47

Huit Nocturnes (1929), FP 56

Pièce brève sur le nom d'Albert Roussel (Krátká skladba na jméno Alberta Roussela) (1929), FP 50

Le soirées de Nazelles (Večery v Nazalle), Suite pour piano (1930), FP 84

Préambule

Variations

Le comble de la distinction (Výškový rozdíl)

Le coeur sur la main (Srdce na dlani)

La désinvolution et la discrétion (Nenucenost a diskretnost)

La suite dans les idées (Sekvence nápadů)

Le charme enjôleur (Kouzlo svedení)

Le contentement de soi (Sebeuspokojení)

Le goût du malheur (Chuť neštěstí)

L'alerte vieillesse (Staré varování)

Cadence

Final

Valse-improvisation sur le nom de Bach (1932), FP 62

Quinze improvisations pour piano (1932), FP 63 (15 částí)

Villageoises, pièces enfantines pour piano (1933), FP 65 – (Vesnice, dětské klavírní skladby)

No. 1 Valse tyrolienne (Tyrolský valčík)

No. 2 Staccato

No. 3 Rustique (Na venkově)

No. 4 Polka

No. 5 Petite ronde (Malé rondo)

No. 6 Coda

Trois Feuilletts d'album (1932), FP 68 (Album tří listů)

No. 1 Ariette

No. 2 Rêve (Sen)

No. 3 Gigue

Presto en si bémol mineur (B moll) - (1934), FP 70

Humoresque (1934), FP 72

Badinage (Žertování) (1934), FP 73

Trois intermezzi (1934, 1943), FP 71, FP 118

No. 1 en ut majeur/ C dur, FP 71

No. 2 en ré bémol majeur/ Des dur, FP 71

No. 3 en la bémol majeur/ As dur, FP 118

Suite française, d'après Claude Gervaise (1935), FP 80

Bransle de Bourgogne

Pavane

Petite marche militaire (Malý vojenský pochod)

Complainte (Žalozpěv)

Bransle de Champagne

Sicilienne

Carillon

Bourrée, au pavillon d'Auvergne (1937), FP 87

Française, d'après Claude Gervaise (1939), FP 103

Mélancolie (1940), FP 105

Thème varié (1951), FP 151

Theme

Variation I – Jojeuse (Veselý)

Variation II - Noble

Variation III - Pastorale

Variation IV - Sarcastique

Variation V - Melancolique

Variation VI - Ironique

Variation VII – Elegiaque (Truchlivý)

Variation VIII – Volubile (Výřečný)

Variation IX - Fantasque

Variation X – Sibylline (Tajemná, záhadná)

Variation XI - Finale

3.2 Komorní klavírní dílo Francise Poulenca

Černošská rhapsodie (1917), FP 3

Klavírní sonáta pro 4 ruce (1918), FP 8

Trio pro hoboj, fagot a klavír (1926), FP 43

Sextet pro flétnu, hoboj, klarinet, fagot, lesní roh a klavír (1933), FP 100

Sonáta pro housle a klavír (1943), FP 119

Sonáta pro violoncello a klavír (1949), FP 143

Valse musette pro dva klavíry (1951), FP 150

Sonáta pro dva klavíry (1953), FP 156

Sonáta pro flétnu a klavír (1957), FP 164

Elegie pro lesní roh a klavír (1957), FP 175

Sonáta pro hoboj a klavír (1962), FP 185

Sonáta pro klarinet a klavír (1963), FP 184

3.3 Klavírní orchestrální dílo Francise Poulenca

Ranní zastaveníčko (1929), FP 51

Koncert pro dva klavíry (1932), FP 61

Klavírní koncert cis moll (1949), FP 146

Závěr

Postoj kritiků k dílu Francise Poulenca je různorodý dodnes. Někteří považují jeho tvorbu za kýč a jiní ho pokládají za nejpřínosnějšího člena Pařížské šestky. Hudební kritik *Claude Rostand* v roce 1950 o něm napsal: „*napůl darebák, napůl mnich*“. (17) Z mého pohledu je tvorba Poulenca originální, plná energie, bohaté invence. To, že může být někým považována za posluchačsky přitažlivou, možná podbízivou, bych spíše viděla jako klad nežli zápor. Myslím si, že hodnota díla nespočívá v tom, že musí být za každou cenu neposlouchatelné a že jej uznávají pouze kritici, ale u publika nemá pochopení.

Psaní této bakalářské práce pro mne bylo velmi zajímavé. Už delší dobu mi připadá, že se v našem prostředí hrají pořád stejné skladby a autoři. Myslím si, že vedle světových velikánů se najdou i tací, kteří u nás sice takovou tradici jako v zahraničí nemají, ale můžeme v jejich dílech najít spoustu zajímavé hudby a obohatit tím program.

Samozřejmě jsem znala Francise Poulenca jako skladatele, člena Pařížské šestky. Slyšela jsem jeho Sextet, i jeho flétnovou či klarinetovou sonátu. Přesto jsem od něj paradoxně nikdy nic nehrála. Při studiu literatury jsem se dověděla mnohé o jeho životě, což mi pomohlo pochopit alespoň v něčem, proč jsou jeho díla, taková jaká jsou. Poslechla jsem si řadu nahrávek jeho skladeb a nadchla mě lehkost, vtipnost a krása jeho hudby.

Pochopila jsem, že je důležité při studiu jakékoliv skladby získat řadu informací nejen o samotném díle a skladateli, ale zasadit ji i do kontextu doby.

Překvapilo mě, jaké má vtipné a poutavé skladby pro mladé klavíristy. Z pozice začínajícího pedagoga klavíru se ráda nechám inspirovat a vítám vždy nové skladby, jako interpret mám v plánu několik z jeho cyklů přidat do svého repertoáru.

Ráda bych doporučila všem, kteří se zajímají o život, dílo a současné koncertní dění skladeb Francise Poulence internetové stránky www.poulenc.fr. Zde naleznou veškeré informace související s Poulencem, nové biografie, programy koncertů, videa i přihláška do Poulencovy asociace. Je tu také odkaz

na klavírní soutěž „Concours International Francis Poulenc“, která je věnována interpretaci jeho díla.

Přála bych si, abych se s Poulencovými klavírními díly, ať už sólovými, komorními anebo orchestrálními setkávala na českých pódíích více, ať už v roli interpreta či posluchače.

Seznam použité literatury a pramenů

1. Buckland, S. Chimènes, Myriam: *Francis Poulenc. Music, Art and Literature*. Aldershot: 1999.
2. Ivry, B. *Francis Poulenc*. London (1996)
3. Jarkovská J. *Francis Poulenc: Sonáta pro flétnu a klavír – dílo – interpretace*. Praha: Pražská konzervatoř, 2008.
4. Michels, U. *Encyklopedický atlas hudby*. Praha: NLN, 2000. 611 s. ISBN 80-7106-238-3.
5. Milhaud, D. *Motivy bez tónů*. Praha: 1972, Supraphon.
6. Reittererová, V. *Hluboce věřící uličník Francis Poulenc*. Harmonie, 4/2013.
7. Schmidt, C. B. *The Music of Francis Poulenc: A Catalogue* Clarendon Press. Oxford: 1995.
8. Schmidt, C. B. *Entrancing Muse: A Documented Biography of Francis Poulenc*. Hillsdale: 1995.
9. Schnierer, M. *Svět orchestru 20. století*. Praha: 1995.
10. Smolka, J., aj. *Dějiny hudby*. 1. vyd. Praha: TOGGA agency, 2001. 657 s. ISBN 80-902912-0-1.
11. Štěpánek, V. *Francouzská moderní hudba*. Praha: 1967.
12. Štěrbová, E. *Francis Poulenc*. Brno.
13. Vlčková. *Francis Poulenc, historie a rozbor Sonáty pro violoncello a klavír*. Praha: 2002, diplomová práce.
14. Závíčáková, J. *Francis Poulenc, jeho tvorba pro dechové nástroje, rozbor a interpretační problémy Sonáty pro flétnu a klavír*. Praha: AMU, 1994.
15. www.poulenc.fr

16. www.wikipedia.en
17. www.cs.m.wikipedia.org
18. 17. www.en.wikipedia.org